

6. Воркачѳв С. Г. Лингвокультуролагия, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании «Филологические науки». – 2001. – № 1. – С. 64-72
7. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу –2-е вид. К.: Логос, 2004.
8. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу. Київ – Івано-Франківськ, 2004.
9. Красавский Н. А. *Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах*. Волгоград: Перемена, 2001.
10. Рудакова А. В. Быт. «Антология концептов: В 5 т.» Т. 1-2 (2007): 17-33.
11. Старко В. *Концепт гра в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов)*. Луцьк, 2004.
12. Шаховский В. И. *Лингвистическая теория эмоций*. М.: Гнозис, 2008.
13. The Barrier Daily Truth. 24/02/2012 <https://bdtruth.com.au/main/news/article/3174-Voters-voice-disdain.html>
14. The Independent, 2016. Web. 8 March 2016.
15. The Independent, 2017. Web. 5 July 2017.
16. The Independent, 1998. Web. 4 May 1998.
17. The Independent, 2009. Web. 28 Jan 2009.
18. The Independent, 2017. Web. 15 June 2017.
19. The Independent, 2018. Web. 1 March 2018.
20. The Star, 2018. Web. 2 August 2018.

УДК 811.111

Світлана Терехова

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри російської мови і літератури
Київський національний лінгвістичний університет
orcid.org/000-0002-7473-9399
м. Київ, Україна, +38(095) 423 05 27, l_wiss@ukr.net*

ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНИЙ АНАЛІЗ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ ОСОБОВОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті подано загальну характеристику системи репрезентації особової референції в англійській мові. Мовний матеріал систематизовано у вигляді функціонально-семантичного поля. Дослідження проведено в межах поліпарадигмального підходу. Були проаналізовані і типологізовані концептуально-семантичні, лексико-граматичні,

функціонально-семантичні та асоціативні репрезентації особової референції. Транссемантичні і трансфункціональні різновиди досліджуваного матеріалу також були залучені до аналізу.

Ключові слова: референція, репрезентація, функціонально-семантичне поле, поліпарадигмальний підхід, функціональна семантика, англійська мова.

Abstract. The article represents the multy-paradigmal analyses of the units of personal reference in the English language. The model of functional-semantic field was used to systematize the language units under analyses. The conceptual-semantic, lexical-grammatical, functional-semantic and associative representations referred to a person (i. e., personal reference representations) were characterized here. The main language units to analyze are English pronouns denoting a person as well as some groups of nouns with the same or partially meaning. The research mainly based on British English. Trance-semantic and trance-functional types of personal reference representations were also investigated in this work. The language material was classified in accordance with several criteria defined in frames of complex, multy-paradigmal approach. They are, in particular, lexical meaning, grammatical meaning, stylistic features, connotations, type(s) of reference, function, etc. The main features and specifics of each type of personal reference representations are described in the article. The research was done on the levels of words, word combinations, thematic groups and other paradigms as units of the functional-semantic field of personal reference representations.

Keywords: reference, representation, functional-semantic field, multy-paradigmal analyses, functional semantics, the English language.

Вступ. Усвідомлення людиною себе і навколишнього світу в давнину, вочевидь, почалося з концептуалізації і номінації себе як персоналії, як особи. Ці процеси включали і відсилання до себе, посилення на себе, на свою думку, предмети, інших осіб тощо, тобто категорія референції набувала розвитку в свідомості і мові людини віддавна. Протягом минулих століть категорія особи набула суттєвої деталізації та певної диференціації в різних виявах мовних репрезентацій, що зробило її актуальним предметом дослідження різних напрямів сучасної лінгвістики. Не виключення в цьому плані й студії з германістики.

Попри те, що вперше у мовознавстві на наявність у мові класу вказівних займенників звернули увагу ще О. О. Потєбня [16] та О. М. Пешковський [14], ці мовні одиниці (МО) залишаються актуальним предметом лінгвістичного аналізу протягом багатьох десятиліть, адже саме вони є головними репрезентаціями особової референції (РОР) в англійській мові, як і в багатьох інших мовах. Їх комунікативно-прагматичні, концептуально-семантичні, лексико-семантичні та граматичні ознаки були різнопланово досліджені як на матеріалі суто англійської мови (див. праці Н. Д. Арутюнової, С. Є. Максимова, А. В. Петрова, В. П. Пономаренка, А. А. Потьомкіна, Д. І. Руденко, О. Н. Селіверстової, А. І. Смирницького, Л. В. Солощук,

Ю. С. Степанова, Є. Е. Сурової, М. А. Хмелевської, Г. А. Штеллінга, Ch. Fillmore, J. Lyons та ін.), так і в зіставному аспекті, дещо меншою мірою (розробки Р. У. Нуруллаєвої, С. Рахімова, Є. Н. Савицької, А. М. Селіщева, С. Г. Тер-Мінасової, С. Г. Шафікова, S. Ulmann та ін.). У сучасній германістиці бракує комплексних, поліпарадигмальних наукових досліджень, які б надавали загальної, усебічної характеристики РОР.

Стаття має на меті надати комплексну, поліпарадигмальну характеристику РОР в англійській мові як цілісній, відносно закритій підсистемі МО, так і її окремим парадигмам.

Матеріал і методи проведення дослідження. До аналізу було залучено 559 РОР англійської мови, з них 83 РОР, які реалізують дейктичність, 194 РОР, які виражають власне референцію, 11 анафоричних РОР, а також транссемантичні і трансфункціональні МО у такій кількості: 174 РОР дейктично-референційного типу, 86 – референційно-анафоричного типу, 11 – дейктично-анафоричного типу. Одиницями аналізу слугували лексеми, словосполучення та моделі висловів. Джерела матеріалу дослідження – тлумачні, словотвірні, асоціативні та інші словники англійської мови (див. нижче), тексти різних функціональних стилів мови, ресурси Інтернету.

У дослідженні застосовано такі спеціальні лінгвістичні методи: репрезентативний метод, почасти – експериментальний (психолінгвістичний) метод, зокрема, вільний асоціативний експеримент, елементи кількісного аналізу; загальнонаукові методи: аналізу і синтезу, індукції і дедукції, порівняння, статистичної обробки; прийоми спостереження і опису. Були також застосовані: контекстуально-ситуативний аналіз, функціонально-семантичний аналіз, лексико-граматичний аналіз. На основі їх сукупності було розроблено власну методику поліпарадигмального дослідження як комплексного багаторівневого і багатоаспектного вивчення парадигм мовних явищ і категорій із залученням наукових даних з позамовних галузей у комплексі із співвіднесенням мовного матеріалу з концептуально-семантичним та даними асоціативних експериментів і словників. Для верифікації матеріалу асоціативного експерименту було залучено методику повторних випробувань (див. [25, с. 11]).

Виклад основного матеріалу та обговорення результатів дослідження. РОР експлікують у мові універсальну категорію особовості. В англійській мові її основними репрезентаціями є займенники, передусім особові. Оскільки визначення статусу займенників не є однозначним, зауважимо, що в статті займенники розглядаються як окрема лінгвістична категорія (частина мови) [39, с. 82, 188-189, 534-535, 632-633], а не як займенникові слова [3, с. 256, 225-271]). Завдяки розвитку указівної займенникової функції в сучасній англійській мові виділяються такі займенникові типи, як: власне вказівні займенники, займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові прислівники (тобто, РОР іменникового типу словозміни) [39, с. 196] та ін. О. Н. Селіверстова

класифікує РОР відповідно до таких підходів до характеристики категорій референційності і займенниковості:

1) РОР із суб'єктно-об'єктним значенням, які виражають ставлення мовця до предмета мовлення. Референційно-вказівний компонент є обов'язковим у їх семантиці. Такі займенники завжди виступають реалізаціями певного поняття і контекстуального референта [14];

2) РОР, які реалізують референційно-вказівну функцію, пов'язану з абстрактністю займенникової семантики [31]. До них належать РОР зовнішнього і внутрішнього світу мовця: конкретні й абстрактні іменники, займенникові іменники, субстантивовані форми прикметників і дієприкметників; формальною ознакою такого контексту виступають особово-вказівні і присвійні займенники 3-ої ос. [13, с. 93-94].

Класифікація займенників змінювалася від семантичної диференціації цих МО [пор.: 9, с. 312-316] із [39, с. 632-633, 535] та їх указівних якостей [26, с. 173-178, 198] до розширення їх прагматичного потенціалу [31, с. 5 та ін.] унаслідок розвитку прагматики та, зокрема, прагмасемантики, функціональної семантики і функціональної граматики в останні десятиліття ХХ ст. За комунікативними ознаками розрізняють такі типи адресатів: квазіадресат (у т. ч. неістота), адресат-ретранслятор, непрямий адресат [17, с. 216-218].

Основною диференційною ознакою семантики займенників як РОР є також егоцентричність. Вона виражається в англійській мові в указуванні на особу, її ставлення до предмета / суб'єкта комунікації [пор.: 1, с. 286-287 та 42].

В англійській мові система РОР характеризується функціональним розвитком андроцентризму. Їхня семантична своєрідність полягає у здатності визначати рівень / спосіб характеристики актанта ситуації (мовця, слухача або іншої особи), але не містити інформації відповідного рівня реалізації [21, с. 32]. Основними їх функціями є такі: а) *дистрибутивна*, тобто вживання замість номінації особи / предмета (для лаконічності, уникнення повтору, для ухиляння від чіткого формулювання думки) [6, с. 90]; б) *вказівна*, тобто вказування на роль у комунікативному акті; в) *репрезентативна*, а саме – репрезентація комунікантів, як індивідів, у їх одиничності, неповторності [21, с. 32-33; пор.: 1, с. 286-287, 295], а також (г) *конотативна*: в окремих випадках – вираження ввічливості, ввічливих звертань, адже існує гіпотеза про те, що з часів праїндоевропейської мови система особових указувань, а саме дейктичних, була побудована на іменникових РОР форм ввічливості. До егоцентричних слів належать і власні імена осіб як кореляти займенників 1-ої і 2-ої ос. [4, с. 122], адже егоцентричність, актуалізована на основі ідентифікації і / або вказування, дозволяє віднести до кола таких слів і окремі класи іменників.

На сьогодні активно досліджуються категорії так званих соціального та емоційного дейксису (переважно в зарубіжній лінгвістиці). Саме займенники встановлюють напрям соціальних відношень (референцію) як до мовця, так і

до референта (в разі вживання займенників 3-ої ос. множини). Референцією визначаються соціальні відношення між мовцем, адресатом та третьою особою, які часто розглядаються як окремі дейктичні виміри – так званий соціальний дейксис. Система *origo* К. Бюлера, як відомо, є вихідним пунктом дейктичної системи [27, с. 160] та загальним принципом семантичної організації мови [23, с. 3], за яким утворюються численні мовні і мовленнєві функціонально-семантичні РОР, основними з яких є слова зі «змінним» значенням [38, с. 252; за: 29, с. 158]. Системотвірним і базовим фактором у ній є спостерігач [8, с. 51-56], або мовець, тобто персона, відносно якої визначаються певні просторово-часові та інші параметри мовлення. Отже, через категорію особового вказування й особовості система РОР виступає показником суб'єктивності в мовах [6, с. 15-16, 90-95]. Пор.: за Е. Бенвеністом головними реалізаціями суб'єктивності в мові є дейксис та система часових координат [1, с. 286-287]. Суб'єкт задає координати вказування і систему часової організації як для акту мовлення, так і для тексту.

В англійській мові РОР утворюють структуровану ієрархію і, таким чином, оформлюють повноцінно сформовану підсистему мови – функціонально-семантичне поле (ФСП) особової референції. Межі категорії особової референції як внутрішньомовної підсистеми виходять за рамки ФСП, поширюючись на деякі класи іменників, прислівників, часток та ін. Цьому сприяють функціонально-семантичні ознаки, які дозволяють розподілити їх на: просубстантивні, проад'єктивні, проадвербіальні, проінфінітивні та продієслівні [6, с. 91; пор.: 14, с. 154; 27, с. 159, 161-162; 31, с. 20-34].

Серед аналізованих РОР поширеним є займенниково-іменниковий біфункціоналізм, побудований на ідентифікаційному компоненті номінативної і вказівної семантики, який дозволяє поперемінно актуалізувати в контексті зазначені функції досліджуваних РОР. Унаслідок цього поширеними в англійській мові є транссемантичні і трансфункціональні РОР, тобто такі, за яких якість вказування змінюється під впливом контекстуального оточення, інтенції та комунікативної мети мовця. В англійських РОР типово реалізуються референційно-анафорична трансфункціональність та транссемантичність. Альтернативність РОР є їх особливістю.

ФСП особової референції є структурованим за такими критеріями функціонально-семантичного опису:

1) за способом категоріального вираження воно включає: займенники (особові, відносні, зворотні, заперечні, неозначені, присвійні та ін.), займенникові прислівники особової та зворотної семантики, займенникові іменники особової ознаки істот, займенникові прикметники, детермінативи (в англійській граматиці вони визначаються як МО, що уточнюють іменник, до якого вони належать, а саме: артиклі [34, с. 479-493], присвійні займенники, присвійні займенникові прикметники, займенникові прислівники, квантори, проформи та ін. [12, с. 127-251]. Проте в більшості джерел ці РОР належать до традиційно виділених частин мови: артиклів, займенників, прислівників та ін.

[37, с. 17-64; 32, с. 48, 131-154; 30, с. 31-59, 157-297 та ін.]). В англійській граматиці зазначені РОР належать до традиційно виділених частин мови [2, с. 321-503; 39 та ін.];

2) за якістю орієнтаційної референції: особові, просторово-особові, особово-часові, номінативно-особові, комбіновані, або комплексні РОР;

3) за стилістичними конотаціями: нейтральні, стилістично марковані: розмовні, професійні, просторічні, діалектні, застарілі;

4) за типом особової референції: а) РОР «чистої» особової семантики: дейктичні, власне референційні МО, анафоричні особові МО; б) РОР комбінованої ознаки: дейктично-референційні РОР (предметно-особові РОР, узагальнені РОР, РОР збірної семантики та ін.), референційно-анафоричні РОР;

5) за походженням указівної семантики: а) первинні вказівні РОР; б) РОР, в яких указівна (найчастіше власно референційна) семантика є вторинною, як правило, суміжним компонентом ідентифікації номінативних МО;

б) за якістю гендерної ознаки: а) гендерно марковані вказівні і номінативно-вказівні РОР: персоніфіковані (чоловічі, жіночі, збірні, так звані «усереднені») та неперсоніфіковані, звичайно, збірні РОР; б) гендерно немарковані номінативно-вказівні РОР (пор.: гендерність як концепт [10, с. 168-169], як категорія [11, с. 13] та їх взаємозумовленість [28, с. 61-63]);

7) за частиномовною і функціонально-семантичною належністю: 1) традиційно досліджувані особові займенники [1 та ін.]. Ці РОР спроможні реалізувати дейктичну семантику; вони належать до дейктично-номінативного типу РОР; 2) анафоричні (*this – that*; до речі, ці англійські РОР мають досить широку мережу функціонально-семантичних реалізацій; в окремих випадках вони реалізують і анафоричне, і референційно-анафоричне значення) та референційно-анафоричні вказівні займенники (*such* та ін.). Ступінь їх дейктичності низький. Вони вживаються відповідно до загальних функцій прономіналізації, а також автономно, безантецедентно [7, с. 103]; 3) зворотні та означальні займенники, спроможні виражати поряд з їх традиційною ідентифікаційністю особи референційні і референційно-дейктичні відношення в контексті; 4) займенникові «особові» прислівники, які належать до дейктично-референційного типу: а) поодинокі персоніфіковані РОР (*personally* та ін.); б) гендерно немарковані РОР належності або способу дії (*to have it your own way*); в) гендерно марковані РОР (референційно-особовий тип): *like a lady, like a man; womanly, manly* та ін.; 5) вікові РОР, виражені займенниковими прислівниками, серед яких є гендерно марковані і немарковані РОР (*childish(ly), childlike, like a child, like an adult* та ін.).

Окрім наведених вище функціонально-семантичних та лексико-граматичних РОР, відносно чітко диференційованих за їх граматичними категоріями, в англійській мові наявні окремі МО, які виражають особове вказування як у їх частиномовних, так і в окремих граматичних формах. Вони утворюються внаслідок процесів лексикалізації граматичних форм (особливо

щодо субстантивованих РОР та анафоричних займенників), субстантивації (переважно займенникові МО), прономіналізації [7, с. 106-107] через референційну співвіднесеність МО. Такі парадигми переважно базуються на займенниках та деяких іменникових РОР, уживаних у займенниковій функції:

6) ввічливі форми та ввічливі звертання, в яких, окрім дейктично-референційної семантики, виражається ставлення мовця до адресата, задається тон / рівень спілкування і, таким чином, виражається національно-культурна специфіка категорій особовості (див. також [15, с. 73-77, 84-85, 94-95, 129-140, 219-269]);

7) загальні номінативно-референційні одиниці, переважно РОР соціальної (гендерної, вікової, професійної, статусної та ін.) диференціації. Їх основна функція полягає у відносній можливості ідентифікувати соціальну належність особи / осіб. Такі РОР поширені як серед питомих, так і серед запозичених МО. В цій функції запозичення, як правило, вживаються для надання відповідного національного колориту контекстові або для підкреслення соціального статусу особи, акцентування ставлення до неї з боку інших (субординаційного, поважливого або іронічного);

8) персоніфіковані та загальні номінативно-топомнестичні РОР національної, територіальної або адміністративно-територіальної належності особи; вони можуть також виражати ставлення мовця / мовців та / або їх прибічників до адресата чи інших осіб (як правило, представників інших народів) через наявність або відсутність певних ввічливих, сленгових, просторічних конотаційно маркованих РОР та ін. Наприклад: *militants* «воїни», *suicide-attackers* «бойовики», скажімо, щодо ісламських угруповань у Чечні, Осетії, Сирії (наприклад, у трансляціях «BBC London News», «CNN News») та ін.

Ступінь вияву якості особової референції, як і багатьох інших типів РОР, підпорядкована критеріям означеності / неозначеності, наявності / відсутності номінативного компонента семантики, наявності / відсутності співвідносних ознак особової референції: адміністративно-територіальної, національно-етнічної належності особи, її вікової, соціальної (сімейної, партійної, професійної, неформальної та ін.) категорії. Ці ознаки по-різному поєднуються в досліджуваних РОР.

У структуруванні тематичних груп (ТГ) у складі ФСП особової референції, зокрема їх синонімічних парадигм та мікропарадигм, основну роль відіграють опозитивність (усі ТГ повністю або частково побудовані на синонімії антонімічних парадигм та антонімії синонімічних парадигм, які в окремих випадках простежуються доволі непослідовно), градація та особова вказівна співвіднесеність. При цьому як для позитивних, так і для негативних градацій «засоби градування використовуються не тільки для відбиття відмінностей у ступені ознаки, але й з метою акцентування, привернення уваги адресата, збільшення комунікативного навантаження повідомлення» [5, с. 3].

Тип мови в багатьох аспектах визначає якість РОР (як і інших МО). Традиційними типами РОР в англійській мові є вказівні та особові займенники: перші – як найузагальненіші анафорики, другі – як найеогоцентричніші РОР, які організують центр координат комунікації. Особові займенники фактично становлять лише дійктивні МО. Їхня якість указування відрізняється від інших РОР найвищим ступенем узагальненості [1, с. 106-107, 110-111, 292-300], хоча вияв цієї ознаки може змінюватися контекстуально в деяких РОР та виражається різними ступенями: *I* є найбільш узагальненими, оскільки будь-яка особа може ідентифікувати себе таким чином. Проте цей тип МО не виражається щодо іншої особи, не мовця. Менший ступінь узагальненості мають займенники 2-ої і 3-ої ос. однини та їх ввічливі кореляти. Їх функціональна обмеженість полягає в неспроможності бути вживаними мовцем щодо себе (за винятком виявів синдрому роздвоєння особистості). Займенники 2-ої та 3-ої ос. множини за ступенем відносності, певно, дорівнюють збірним іменникам.

В англійській мові для аналізованих типів РОР суттєвий вплив має синтагматична закріпленість і граматичне функціонування МО. Традиційними типами РОР у ній є безпосередньо вказівні займенники – найвищою мірою еогоцентричні слова, що реалізують «висловлення про висловлення, і лише опосередковано – про об'єкти» [18, с. 77] і є протиставленими за ознакою наближення / віддалення [20, с. 24]. Серед них репрезентації «*це*» є максимально абстрагованим центром координат референції, який набуває тривимірності у вигляді «*I – here – now*». *This – that* характерніші для усного мовлення [19, с. 97-98]. Усі зазначені РОР змінюються за формами числа; опозитивна пара змінюється в синтаксичному оточенні так само, як іменники та прикметники [20, с. 25]. В англійській мові вказівні займенники нерідко мають індивідуальну або обмежену сполучуваність (наприклад, *that* як прислівник уживається переважно в питальних та заперечних реченнях з анафоричним значенням або семантикою міри «так, до такої міри, ступеня». Як указівний займенник *that* може стояти перед підрядним з'ясувальним, виконуючи також і зв'язну функцію, особливо після головного речення типу *he says, she told* та ін. (*She told me that it wasn't time*). *That* уживається замість *who* та *which*, якщо за допомогою цих МО обмежується семантика іменника, до якого вони належать: *which of my brothers did you meet? The one who / that lives in Glasgow, or the one who / that lives in Leeds* [40, с. 1438]. Але такої заміни не відбувається за вживання *who* в інтродуктивній функції (*it is he who knows*) або у функції підмета (*this is Mike, who works for GML*). Англійські вказівні займенники потребують постпозиційно вжитого *one (ones)* [33, с. 208-212, 257, 406]). Проте вони реалізують однакові типи РОР – дійктивно-анафоричне (виділення трансфункціональних типів РОР відбувається відповідно до наукової концепції А. Норена, за якою в семантиці займенників (ширше – особових РОР. – Авт.) можна виділити дійктивні та анафоричні семи [35, с. 252-262], які актуалізуються або дезактуалізуються контекстуально). Анафоричність зберігається в *this – that*

[41, 11, с. 250-254, 322-324]. Референційно-анафоричний тип РОР властивий указівним займенникам: *such, such (a) kind of sb / smth, so-and-so* [41, 10, с. 86-89; 41, 9, с. 346-348]. Їх спільним референційно-означальним значенням є «саме такий, еталонний», спільним анафоричним ЛСВ є «такий, як зазначено вище». Ці ж РОР, уживані як указівні МО, виражають власне дейктичне значення. В біномінативних реченнях РОР «це» спроможні корелювати із займенниками 3-ої ос. щодо ознак глобальності і вказуванні «саме той», реальності та візуалізації протягом певного часу [21, с. 39]. *So-and-so* як прислівник репрезентує спосіб дії «так-то, таким чином» і вторинно визначає анафоричність [41, 9, с. 346-348]. Характерною особливістю анафоричного вживання вказівних займенників є те, що вони «відриваються» від реального простору-часу і «переходять» у контекст відомого, передбачуваного в комунікації [20, с. 25]. Анафоричними є й указівні частки *this – that* у співвідношенні із зазначеним раніше іменником [41, 11, с. 250-254, 322-324; 37, с. 23]. Їх не можна назвати безвідносними, оскільки компонент співвіднесеності з певним предметом, суб'єктом, дією та ін. є постійним і обов'язковим для наявності анафоричної семантики. Перехід від анафоричності до дейктичності відбувається при зміні значення слова, до якого відноситься вказівний займенник.

Отже, для *this – that* характерними є вживання як демонстративів, займенників і прикметників; емпатично (*this / that of us*), як займенників після теле- та радіопрограм (*that was the interview with...*), інтродуктивно при знайомстві, у відповідь на телефонні дзвінки (офіц. *I am Jack*, для незнайомих – *this is Jack*), анафорично [37, с. 23].

Разом з тим, серед мовознавців немає єдиної точки зору щодо якісного складу особової референції в мовах, що спричинене очевидними об'єктивними мовними факторами, зокрема їх структурно-типологічними типами. Дослідники германських мов здебільшого визначають такі функціонально-семантичні і функціонально-граматичні типи проформ: «особові (1-ша, 2-га, 3-тя, і 4-та), кількісні (однина, двоїна, троїна, четвертина та множина), включення (включення, невключення), гендерно марковані (маскулінні, фемінні та нейтральні), за семантичним класом, за морфологічним класом, за граматичною належністю (суб'єкт, об'єкт; ергатив, абсолютив...), за семантичною роллю (агенс, пацієнс...), за використанням у мові і мовленні (формальні або неформальні, регулярні або нерегулярні за вживанням), за розміщенням у просторі і часі» [36, с. 24-25 та ін.] (*переклад наш. – Авт.*).

У сучасній англійській мові відбувається певна морфолого-синтаксична трансформація, внаслідок якої деякі РОР поступово формують окрему групу МО, які частково співвідносні з предикативами, і таких, що тяжіють до займенникових прислівників [39, с. 632-633], тобто МО, які виражають вказування на особовий спосіб дії або ставлення мовця чи іншої особи до предмета мовлення. Наприклад, такі РОР поширені у вигляді прислівникових сполучень *from my point of view, as far as I'm concerned, it seems to you, in their*

opinion та ін. В англійській мові типовими є сполучення особової референції, утворені за моделями: «*in* + присвійний займенник + *opinion*», «*on* + присвійний займенник (*one's*) + *way*», «*as for* + присвійний займенник у родовому відмінку», «*as* + особовий займенник + *say, think, guess* та ін.», наприклад: *on my own, in his opinion, as she considers* та ін. *Own* уживається лише після присвійних займенників – *my, his, their* та ін. – та форм іменників у присвійному відмінку – *John's* та ін. [40, с. 1091].

Іншим типом аналізованих РОР є реалізації, утворені на ґрунті зворотних займенників у синтаксичній функції обставини способу дії, як правило, постпозитивні щодо означуваного іменника або займенника.

У сучасній англійській мові простежується тенденція до певної конкретизації вказівної семантики через номінативно-ідентифікаційні значення, що, у свою чергу, ґрунтується на займенниковій або іменниковій семантиці [22, с. 3-147], професійної, вікової та іншої соціальної належності особи. Таким РОР стилістична розшарованість майже не властива, наприклад: *like friends, as people do* та ін.

Таким чином, поряд із традиційними типами РОР (особові, в т. ч. ввічливі форми, присвійні, вказівні, частково заперечні та питальні займенники) в англійській мові особову референцію виражають: 1) референційно-дейктичні МО адміністративно-територіального особового вказування; 2) кількісні референційно-особові МО; 3) соціальні номінативно-вказівні РОР: а) особово-референційні МО родинних відносин; б) «вікові» референційні і референційно-дейктичні РОР; в) професійні РОР прямої та переносної (метонімічної) семантики; г) вказування референційного типу, утворені на основі уособлення (нерідко зоонімічного походження); д) референційні соціально-статусні МО; 4) «граничні» особові і номінативно-особові вказування різного ступеня вияву ознаки (стверджувальні та заперечні); 5) неозначені РОР, в яких поєднуються заперечні, питальні, означальні та неозначені МО. Відповідним чином аналізовані РОР групуються в ТГ у складі ФСП особової референції.

Перелічені типи РОР мають дещо різні функціональні реалізації. Серед них дейктичні РОР не є численними. Їм властиві чіткість, лаконізм, контекстуальна залежність ступеня абстрагованості їх семантики. Анафоричні і референційно-анафоричні МО широко представлені в англійській мові. Численними є й поліфункціональні РОР власно референційного і референційно-дейктичного типів з урахуванням їх трансфункціональності (вторинної і / або часткової вказівної природи). Завдяки наявному ідентифікаційному компоненту семантики особова референція є характерною певною мірою і для номінативних МО, наприклад, для іменників, що визначають співвідношення родинних стосунків: *mother, father* (під впливом характерної для цих РОР анафоричності такі номінації вживаються без артикля, тобто без додаткової конкретизації особи та відповідного контекстуально-референційного співвідношення); для прислівників способу дії, якими визначаються соціальні,

часово-вікові, деякі зворотні та «ввічливі» форми вказівних і номінативно-вказівних типів.

Окремими виявами соціальних відношень серед англійських РОР є мікропарадигма «релігійно-вказівної» семантики, побудована на основі метонімічних або метафоричних переносів, у складі якої поширені РОР референційно-анафоричного типу. Зокрема, такими є порівняння, побудовані на основі співвідношення персональних якостей характеру або зовнішності певної особи з персонажами в душі релігійного / атеїстичного світосприйняття, наприклад: *angelically, like an angel, devilishly, like devil* та ін.

Ознака гендерності дозволяє класифікувати аналізовані РОР як гендерно диференційовані та гендерно безвідносні. Проте вона дещо непослідовно представлена в досліджуваному ФСП особової референції, навіть серед її типових репрезентацій – особових займенників. В англійській мові професійні РОР є поширеними, оскільки, як зазначають С. Г. Тер-Мінасова та Р. У. Нуруллаєва, носії англійської мови використовують як узуальні, частотні номінації актанта (*to read – reader, to write – writer* та ін.), так і іменники з узагальненим значенням, утворені від будь-якого дієслова в певній комунікативній ситуації, наприклад: *I'm sorry to be a bringer of bad news, but I feel it is my duty; She was both doer and sufferer: she inflicted pain and participated in it* (приклади вказаних авторів) та ін. [24, с. 65-66].

У досліджуваному ФСП особової референції є (1) особово-часові РОР (історичні, вікові і родинні), (2) соціально-статусні (релігійні, професійні, статусні, національно-культурні, характерні, адміністративно-територіальні). На межі номінативності і референційності транссемантичність і трансфункціональність встановлюються через номінативно-вказівні, означальні, кількісні, граничні, відносні, заперечні і питальні РОР.

Висновки. Основними функціонально-семантичними типами РОР в сучасній англійській мові є такі: особові, особово-вказівні, присвійні, означальні, зворотні, кількісні, питально-відносні та неозначені РОР, серед яких переважають займенники відповідних розрядів. Усі вони виражають узагальнено-предметні або узагальнено-кількісні відношення. Ступінь вияву цієї / цих ознак є суміжно співвідносним зі ступенем вияву та якістю репрезентованої ними референції. Серед цих РОР не поширений поліфункціоналізм. Типовими його виявами є іменниково-займенникова омонімія та особово-вказівна і питально-відносна транссемантичність, яка, безумовно, впливає на якість особової референції, зокрема, вказування (відповідно, актуалізує або дезактуалізує його), ступінь прозорості висловлення, в контексті якого вжито аналізовані РОР, і ширше – інтенцію комунікації. Такі МО належать до дейктичного, референційно-дейктичного, референційно-анафоричного та анафоричного типів.

Як свідчить проведений аналіз, указівна функція (особливо в її транссемантичних і трансфункціональних реалізаціях) може розвиватися на основі ідентифікаційного компонента семантики РОР за умови певної

функціональної відповідності контексту, в якому цю МО вжито. Для більшості зіставлюваних РОР характерним є дейктично-референційний біфункціоналізм, за якого первинне дейктичне значення МО набуває контекстуальної референційності через синтаксичний повтор. У художній, поетичній мові та інколи в розмовному мовленні такими РОР є специфічні метафоричні й ідіоматичні звороти та ін.

Існує значна кількість РОР, виражена переважно займенниками, займенниковими прислівниками, а також іменниково-займенниковим функціонально-семантичним паралелізмом. Паралелізм виявляється в можливості біфункціональних РОР реалізувати особові (переважно номінативно-референційні) вказування як через уживання особових займенників в іменниковій функції, так і через уживання загальних іменників та співвідносних з ними гендерно маркованих МО. Ці РОР виконують у мові також референційно співвідносну функцію. Їхніми основними типами є загальні рольові номінації родинних, професійних, національно-етнічних та адміністративно-територіальних відносин. Вони виражають послаблені вказування, утворені на основі ідентифікаційного компонента номінацій і, як правило, підсилюються додатковими контекстуальними дейктичними або анафоричними МО.

Особові займенники 1-ої ос. однини виступають егоцентрично зорієнтованим центром системи РОР. В англійській мові це поліфункціональні РОР, спроможні актуалізувати різні референційні та номінативні значення (або функції) на основі їх первинної вказівної семантики. Рівноцінними щодо якості вказівної ознаки можуть бути особово-вказівні займенники та співвідносні з ними номінативні МО.

Подальші наукові студії щодо вивчення РОР в англійській мові вбачаються насамперед в зіставленні їх з відповідними МО інших близько- і віддалено споріднених мов, у поглибленому їх вивченні з позиції психолінгвістики, соціолінгвістики, семантики прототипів. Подальші комплексні, поліпарадигмальні студії перспективні у плані застосування запропонованої методики аналізу до вивчення іншого мовного матеріалу, зокрема репрезентацій інших абстрактних мовних категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва, 1974. 447 с.
2. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва, 1997. 574 с.
3. Виноградов В. В. Грамматические пережитки местоимения как особой части речи в современном русском языке. Виноградов В. В. *Русский язык : (Грамматическое учение о слове)*. Москва, 1972. С. 225-271.
4. Горицкая О. С. Замена местоимений первого и второго лица именами собственными : к проблеме эгоцентрических слов. *Русский язык :*

система и функционирование (к 80-летию профессора П. П. Шубы) : тезисы докл. междунар. науч. конф. (Минск, 6-7 апреля 2006 г.). Минск, 2006. Ч. I. С. 122-125.

5. Дорда С. В. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань, що передають каяття (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 1996. 16 с.
6. Есперсен О. Философия грамматики. Москва, 1958. 404 с.
7. Коваль А. И. О субстантивации и прономинализации в свете данных языка с многоклассной системой. *Вопросы языкознания*. 1987. № 2. С. 96-108.
8. Кравченко А. В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейксис. Индексальность. Иркутск, 1992. 212 с.
9. Курс сучасної української літературної мови / Л. А. Булаховський: навч. посібник. Київ, 1951. Т. 1. 518 с.
10. Максимов С. Є., Радченко Т. О. Перекладацький аналіз тексту (англійська та українська мови): навч. посібник. Київ, 2001. 105 с.
11. Манакин В. Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки: учеб. пособие. Киев – Кировоград, 1994. 262 с.
12. Мосієнко О. В. Функції детермінантів сучасної англійської мови: лінгвокогнітивна перспектива. *Проблеми семантики слова, речення, тексту*. Київ, 2006. С. 247-251.
13. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: учебник. Москва, 2002. 368 с.
14. Пешковский А. М. Собрание статей. Методика родного языка, лингвистика, стилистика, поэтика. Ленинград – Москва, 1925. 190 с.
15. Пономаренко В. П. Категорія звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах – етапи історичного розвитку і сучасність: монографія. Київ, 2008. 368 с.
16. Потєбня А. А. Полное собрание сочинений. Мысль и язык. Москва, 1999. 300 с.
17. Почепцов Г. Г. О коммуникативной типологии адресата. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Романо-германська філологія». 2006. Вип. 50. № 741. С. 216-218.
18. Рассел Б. Исследование значения и истины. Москва, 1999. 400 с.
19. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы. Москва, 2001. 560 с.
20. Рахимов С. Проблема дейксиса как категории типологической лингвистики : автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19. Москва, 1990. 46 с.
21. Селиверстова О. Н. Местоимение в языке и речи. Москва, 1988. 151 с.
22. Суперанская А. В. Имя – через века и страны. Москва, 1990. 192 с.
23. Тараненко О. О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови. *Мова і культура*. 1986. С. 91-137.

24. Тер-Минасова С. Г., Нуруллаева Р. У. К вопросу о категоризации в лексической морфологии. *Современные проблемы английской филологии*. Ташкент, 1978. С. 63-68.
25. Терехова С. І. Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження): дис. ... докт. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2012. 534 с.
26. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков. Москва, 1974. 205 с.
27. Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / РАН Ин-т языкознания; Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булыгина, А. А. Кибрик и др. Москва, 1992. 281 с.
28. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения. *Славянское языкознание: VII Междунар. съезд славистов: тезисы докл.* (Москва, август 1973 г.) Москва, 1973. С. 479-482.
29. Эйнштейн А. Собрание научных трудов: в 4-х т. Москва, 1965. Т. 1. Относительности теория (работы 1905-1920 гг.). 700 с.
30. Celce-Mursia M., Larsen-Freeman D. *The Grammar Book: An ESL / EFL Teacher's Course: textbook*. Woshington, Boston, 1983. 655p.
31. Collinson W. E. *Indications. Language Monographs*. Baltimore, 1937. № 17. Available on the Internet: <http://www.yahoo.com/search/Collinson/>
32. Delahunty G. P., Garvey J. J. *Language, Grammar, and Communication: textbook*. New York, St. Louis, San Francisco, etc., 1994. 442 p.
33. Jespersen O. *A Modern English Grammar on historical principles: In 7 parts. Part II. Vol. 1. Syntax*. London, Copenhagen, 1946. 512 p.
34. Jespersen O. *A Modern English Grammar on historical principles : In 7 parts. Part III. Vol. 2. Syntax*. London, Copenhagen, 1949. 415 p.
35. Noreen A. *Die Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*. Halle, 1923. S. 252-262.
36. Schachter R. *Proforms*. Available on the Internet: www.sci.org/linguistics/BibliographyLinguistics/Schachter1985
37. Thomson A. J., Martinet A. V. *A Practical English Grammar: textbook*. Oxford, 1997. 383p.
38. Weiss D. *Fundamentals of Ego-linguistics. Self-reference, Self-centred Speech Act, and Related Phenomena in Contemporary Russian*. 2nd Intern. «Perspectives on Slavistics» Conf.: Book of Abstracts (Regensburg, September, 2006). Regensburg – Munchen, 2006. P. 10-102.
39. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ, 2004. 824 с.
40. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. Harlow, Edinbourg Gate, 2005. 1620 p.
41. *Oxford English Dictionary* / J. A. H. Murray: Vol. 1-12. Oxford, 1970. Vol. 9. 586 p.; Vol. 10., 587, 1211, 396 p.; Vol. 11. 404, 565, 493 p.
42. Wikipedia. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Deixis> (дата звернення: 10.08.2018)